

«Mennesket i sin 'vorden' i tida»¹ – *Norsk røyndom* som nynorsk essayistikk

Brage Egil Herlofsen

Samandrag: I artikkelen drøfter eg forholdet mellom nynorsk skriftkultur og essaysjangeren. Med to bøker frå *Norsk røyndom*-serien (2018), *Eg snakkar om det heile tida* og *Brev til Noreg*, som dømme utforskar eg nokre sentrale karakteristikkar ved nynorsk essayistikk og essaysjangeren generelt. Essayteorien som Georg Johannesen formidla til sine studentar, har blitt ståande som det sentrale rammeverket for sjangerforståinga i Noreg. Denne teorien vert spora att til teoretikarar som György Lukács og Theodor Adorno, og frankfurtarskulen elles. I kombinasjon med dette ser eg den fagfilosofiske linja i nynorsk essayistikk som teikn på at kontrapositivisme er ein grunnposisjon for det nynorske essayet, ein posisjon som også beskriv dei to bøkene. Den nynorske essayisten er tidlegare forstått ved den marginaliserte posisjonen som kjem av å skrive på eit minoritetsmål. Dei to bøkene eg analyserer, er også marginalposisjonerte, men av andre føresetnader enn det språklege. Den nynorske essaytradisjonen er ført vidare gjennom bøkene vending mot samfunnet. Eg ser altså bøkene som brot og kontinuitet med den nynorske essaytradisjonen.

Nøkkelord: essayteori, *Norsk røyndom*, nynorsk essayistikk, skriftkultur

Keywords: essay theory, *Norsk røyndom*, the nynorsk essay, discourse culture

Innleiing

I 2018 gav Samlaget ut ein serie bøker under tittelen *Norsk røyndom*. Forfattarane var inviterte til å «skrive om den norske samtida», og dei fleste av bøkene tematiserer utanforskap eller det å vere annleis. Når eg

¹ Sitatet er frå «Deltakar og tilskodar» (Skjervheim, 1976, s. 87).

Sitering: Herlofsen, B. E. (2023). «Mennesket i sin 'vorden' i tida» – *norsk røyndom* som nynorsk essayistikk. I A. Neple, S. J. Helset & E. Brunstad (Red.), *Nynorsk samtidslitteratur og skrifkultur. Festskrift til Geir Hjorthol* (Kap. 7, s. 135–157). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.204.ch7>
Lisens: CC-BY 4.0

i denne artikkelen freistar å diagnostisere den nynorsk essayistikken anno 2023, er *Norsk røyndom* eit spennande kasus ettersom forfattarane er inviterte i kraft av livserfaringane deira, og ikkje naudsynlegvis kvalifikasjonar som skribentar. Det finst andre forfattarar som har vist seg som sentrale nynorske essayistar av nyare tid. Døme på desse er Agnes Ravatn, Gunhild Øyehaug og Marit Eikemo. Eg har like fullt valt meg ut pamflettserien til Samlaget frå 2018. I eit nynorsk skriftkulturelt perspektiv er utgjevinga verdt å merke seg sidan serien markerer 150-årsjubileet til Samlaget. Forlaget representerer fortid, notid og framtid for nynorsk litteratur. Til dømes var det hjå Samlaget at *Syn og Segn* vart utgjeve frå 1894. Tidsskriftet innebar «eit framhald, ei kvalitetsbetring og ei fornying av opplysningstanken med landsmålet ...» (Stegane, 1987, s. 117). Samlaget er i dag pågangsdrivar framfor nokon for ny nynorsk litteratur, og det gjeld også essayistikken.

I 1998 skreiv Idar Stegane artikkelen «Nynorsk essayistikk», som inneheld ei drøfting om kva som pregar det spesifikt nynorske essayet. Under overskrifta «marginalisering» vert det nynorske essayet kopla opp til den opplevde marginale posisjonen til skriftspråket. Altså er den nynorske essayisten ein *outsider* i det større norske skriftsamfunnet. Det er ikkje mitt mål å godkjenne eller ikkje godkjenne denne konklusjonen for vår eiga samtid, men eg ønsker å gje eit bidrag til biletet av den nynorske essayistikken slik han ser ut i dag. Dette er ikkje eit komplett bilete av all essayistikk på nynorsk, men eg vil take utgangspunkt i *Norsk røyndom*-serien, som for meg framstår som ei kjerneutgjeving blant nyare essayistikk på nynorsk. Nærmare bestemt vil eg sjå på to av bøkene i serien: *Eg snakkar om det heile tida* av Camara Lundestad Joof og *Brev til Noreg* av Mona Ibrahim Ahmed og Hilde Sandvik. Grunnen til at eg har valt desse framfor andre, er at dei begge tematiserer nettopp marginalisering. Forfattarane tilhøyrrer sjølv ei minorisert gruppe, og på kvar sine måtar vert gruppetilhøyrsla emne for refleksjon og forteljing. Desse to bøkene er også formmessig ulike. Dette er eit gjevande poeng når eg freistar å diskutere essayet som sjanger. Målet er altså ikkje å «analysere» dei to bøkene eller utføre ei stringent samanlikning imellom dei. Dei to bøkene er på kvar sine måtar nye døme på nynorsk essayistikk, og eg vil diskutere kva dei to bøkene kan seie om nynorsk essayistikk i samtida.

Eg må her også nemne at sjølve omgrepet «nynorsk essayistikk» kan vise seg innskrenkande i denne drøftinga. Nynorsk essayistikk antydgar ein eigen underkategori av essayet. Det kan godt hende at essayet på nynorsk kvalifiserer som ein eigen tradisjon – litteraturhistoria tyder på det – men sidan *Norsk røyndom*-serien korkje tematiserer målsaka eller utelukkande vel skribentar med nynorsk som eiga målform, er det lett heller å tale om essay *på nynorsk*. Skilnaden ligg altså ikkje i kva målform essaya har, men korleis dei heng i hop med tradisjonen. Likevel kan ein sjå føre seg to ulike konklusjonar: 1) at grensene for nynorsk essayistikk vert utvida med denne serien, eller 2) at bøkene fell utanfor tradisjonen.

Ein essayistisk skriftkultur

Når eg no skal drøfte koplinga mellom essayet og det nynorske, vel eg å sitere Morten Søberg i *Nynorskens lys* (2018). Sitatet er henta frå fyrste kapittel, «Nynorsk = ein essayistisk skriftkultur». Her argumenterer Søberg for at

både essayet og nynorsken er særmerkte av leiting og klare subjekt, tydelege røyster. I tillegg er kjetteri adelsmerket til essayet, medan det å skriva nynorsk gjev avvik eit slags andlet. Ein nynorskskrivande skriv annleis enn det store grosset, eg skriv meg inn i ein skriftkultur prega av motstand og mottraum, politikk og, no og då essayistikk. (Søberg, 2018, s. 15)

Sitatet er eit døme på ei populær oppfatning om at essayet er ein av dei litterære sjangrane som særleg tilhøyrer det nynorske språket. Denne toposen er meir vande med å møte når det er tale om den nynorske lyrikken. Lyrikken er «nynorsk» grunna den spesielt poetiske stemma i språket, det kontemplative ordtilhøvet, og framfor alt korleis nynorsk framstår *underleg* for bokmålsbrukarar². Essayet er «nynorsk» av heilt andre grunnar. I sitatet frå Søberg ser me at nynorsk er prega av «leiting og klare subjekt, tydelege røyster» og «motstand og mottraum»³.

2 Her med referanse til Viktor Sjklovskij's omgrep «underleggjering» (Sjklovskij, 2003).

3 Ottar Grepstad formulerer også ein idé om kva nynorsken tilbyd framfor andre språk. Sjå spesielt *Det nynorske blikket* (2002, s. 14–16).

Om kvalitetane i det nynorske språket vil eg ikkje sjølv meine noko spesifikt, men nøye meg med sunn skepsis mot å påvise slike essensielle kvalitetar i kvart enkelt språk. Vidare held eg meg i det fyrste skeptisk til denne andre ideen: at litterære sjangrar i seg sjølve er prega av slike innhaldsmarkørar. Det er ei tilgivelig oppfatning alt ettersom essayteori som nettopp peiker ut slike «særmerke og topoi», over åra har fått ei sterk verknadshistorie i Noreg. Dette kjem eg tilbake til, og eg vil også justere min innleiande skepsis til koplinga mellom sjanger og innhald.

Filosofering over latente kvalitetar i språk og sjangrar til side – det er fyrst og fremst den litterære tradisjonen som har gjort essayet til ein av berebjelkane i det nynorske skriftlivet⁴. Tradisjonen er sterkt kopla til pionerane Vinje og Garborg, som kvar for seg steinla ferdsselsårer for å skrive sakprosa på nynorsk, men nullpunktet er likevel Ivar Aasens «Samtale imellem to Bønder» (Aasen, 1849/1912). Tilknyttinga til bondesamfunnet har i tillegg gjort at norsk essayistikk frå utlandet generelt vert lesen med særleg blick for naturmotiv og det nasjonale som tema (Chevalier, 1997, s. 744–745). Det «utlandet» da overser, er at det nynorske essayet heilt frå byrjinga står i spenning mellom det lokale og det europeiske. Per Thomas Andersen legg vekt på denne kvaliteten ved Vinje og Garborg i si litteraturhistorie:

Det er neppe noen overdrivelse å si at uten Garborg og Vinje ville både essayet og den filosofiske artikkel i Norge sett annerledes ut. [...] I Norge insisterte Garborg på et bygdenorsk perspektiv, men det tilhørte bare tilsynelatende periferien, ettersom det nynorske i sin intellektuelle form bestandig har vært mer europeisk enn hovedstadsblikket. (Andersen, 2012, s. 268–269)

I Jan Inge Sørbøs litteraturhistorie vert Vinjes vending mot utlandet kalla ein «verdshunger» (Sørbø, 2018, s. 48). Med alt dette kan ein kople, som andre har gjort, det Habermas har peikt på som framveksten av borgarleg offentlegheit, til framveksten av essaysjangeren i Noreg (Haarberg, 1987; Johannesen, 1977; Orseth, 1982; Stegane, 1998). Borgarleg offentlegheit er

4 Lynghammar (2004) slår tilsynelatande beina under ei slik oppfatning. Grunnen til at Lynghammar gjev lave tal for essayutgjevingar på nynorsk, er at sjangerinndelinga han opererer med, er for detaljert. Vårt essayomgrep er vidare og rommar fleire av dei kategoriane Lynghammar jamstiller med essayet (s. 115).

også kopla til den spesifikke nynorske utøvinga av sjangeren. Det nye rommet for å take del i samfunnsdiskursen inneheldt også eit rom for målstrev gjennom pennen. Nynorsk sakprosa vaks ut av naudsynet for å tale denne saka. Den essayistiske skrivinga til Vinje og Garborg er ikkje berre målsak og debatterande skrifter. Men ut ifrå særleg desse sakene som dei to debatterte med stilistisk eigenart, vaks det fram ein (to) stil(ar) som sidan har prega essaysjangeren både på nynorsk og på bokmål.

Men det er sjølv sagt ei forenkling å kalle det nynorske essayet for éin tråd spunnen av to forfattarar for over hundre år sidan. For ideen om det nynorske essayet kan ein like mykje skylde på den nynorske radiokåsøren, anten han heiter Herbjørn Sørebo eller Arthur Klæbo. Det nynorske essayet er, om ein forfølger denne tråden, nært bunde opp til humor og vidd, skråblikket på verda og ein performativ tekstleg praksis. Kåseriet er i nær slekt med essayet, men ein underkategori av det heller romslege omgrepet essayistikk. Den kåserande nynorskbrukaren har popularisert den greina av nynorsk essayistikk som ein best kan karakterisere ved fantasifull humor og tvisyn. Denne karakteristikken er ytterlegare tilforlateleg om ein har vore eksponert for forfattarar som Ragnar Hovland og Agnes Ravatn, som tidvis tenderer mot kåseriet i sine essayistiske tekstar. Ein kan i det heile sjå essayet som eit system av sjangrar. Det nynorske essayet er også eit slikt system, ein vekst med røter og forgreiningar.

Idar Stegane fremja denne ideen i den nemnde artikkelen. Der teiknar han opp særleg to greiner som vaks fram frå 1960-tallet og utetter, nemleg den fagfilosofiske og den litterære (Stegane, 1998). Medan fyrstnemnde i artikkelen er kopla til Hans Skjervheim, Gunnar Skirbekk og Jon Hellesnes, koplar Stegane den andre særleg til Kjartan Fløgstad og Einar Økland. Vidare gjev han korte karakteristikkar av desse skribentane før han endar opp i ei drøfting om kva som foreinar dei to greinene. *Outsider*-posisjonen som Stegane konkluderer med, finn klangbotn også i vår eiga tid. Fleire diagnostiserer samtida som ei særleg identitetsorientert tid, og det vert stilt krav om varsemnd knytt til marginalisering på grunnlag av identitære aspekt. Marginaliseringa som Stegane skriv om, er språkleg, og det kan sjå ut til at denne språklege marginaliseringa i samtida vert nedprioritert under andre kampsoner, til dømes rase, kjønn, alder eller legning. Målsaka får sjeldan plass i diskusjonar om interseksjonalitet.

Dei to bøkene eg har valt frå *Norsk røyndom*-serien, inneheld døme på kva identitære aspekt som kan henge saman med marginalisering i vår tid. Det finst ingen spor til språkleg marginalisering knytt til nynorsk. *Brev til Noreg* er ifølgje etterordet nedskriven av Sandvik basert på samtaler med Ahmed våren 2018. Det er difor få spor av nynorsktematikk i boka. Medan Joof er oppgjeven som forfattar av si bok, er Ole Jan Borgund i kolofonen ført opp som «omsetjar». Eg reknar difor Borgund som omsetjar av boka til nynorsk frå bokmål, som er Joofs opphavlege målform. Rett nok har Joof etter utgjevinga vorte ein nynorskbrukar og -formidlar (Kulturtanken, 2020).

Norsk løyndom

Valet av dei to bøkene er ikkje fullt ut tilfeldig. Joof si bok har opplevd størst merksemd og ligg nærmast kanonisering som eit samtidslitterært sakprosa-verk. Det er ikkje så rart at denne boka har hausta mest ros, ettersom ho vert sett som den mest litterært ambisiøse av bøkene i serien. Den andre har eg valt fordi ho tematisk er i slekt med *Eg snakkar om det heile tida*, men sjangernemninga «brev» sikrar oss også ein diskusjon om sjangermerkelappar. Ved sida av dette framstår denne boka som eit stilistisk motstykke til *Eg snakkar om det heile tida*. Denne motsetninga samsvarar med skilnaden mellom informale og formale essay, som er eit sentralt essayteoretisk utgangspunkt. Biletet av dei to bøkene som rake motsetningar bør me likevel justere. *Brev til Noreg* har eit mindre fragmentarisk preg enn Joofs bok, men på fleire måtar lykkast boka meir som essay.

I mottakinga av *Norsk røyndom*-serien finst det ein fellesnemnar som eg vel å vise ved å sitere litteraturprofessor Tonje Vold si omtale av dei fyrste tre utgjevingane: «Med Samlagets serie kan vi alle gå og bære på viktige deler av den norske virkeligheten, men viktigere er det at hvis vi tillater historiene å virke, kan vi endre den» (Vold, 2018). Vold vektlegg at bøkene fyller kunnskapshøl om den norske røynda – dei er forteljingar om norsk løyndom, om du vil. Serien er på sju korte bøker. Forlaget kallar dei sjølv pamflettar, og dei er også lesne slik i den stutte resepsjonshistorikken bøkene har hatt. Bokmeldingar i diverse trykte medium vektlegg alle at

bøkene er vellykka freistnader på å lyfte fram debattaktuelle tema. Få av kritikarane noterer innvendingar mot bøkene. Hanna Malene Lindberg drøfter om ikkje bøkene kunne ytt sterkare motstand for lesaren, og stiller spørsmål ved kvar dei individa som ikkje har høve til å skrive og gje ut bøker, skal fortelje sine historier. Forfattarane i denne serien er allereie del av ein slags kultursfære, så røynda kan dei formidle her, men også elles (Lindberg, 2019). Lindberg karakteriserer òg verka som pedagogiske og forsiktige. Ein liknande karakteristikkk finn me i Frode Hellands omtale i Klassekampen. Han reknar varsemnda som ein imøtekommande strategi overfor dei majoritetsnorske lesarane av bøkene (Helland, 2018). Det finst forutan dette få kritiske innvendingar til tekstane i resepsjonen. Det kritikarane ikkje legg særleg vekt på, er kva litterær tradisjon bøkene står i. Knut Olav Åmås gjer eit lite forsøk når han poengterer at serien kjem ut som ei markering av Samlaget 150-årsjubileum. Han kommenterer også språket ved å hevde at «[f]orfatterne skriver et nynorsk uten slark og tomgang, i en levende, uformell stil» (Åmås, 2018). Dette reknar eg som ein generell observasjon som gjeld alle verka, sjølv om det er *Eg snakkar om det heile tida* som han vier mest merksemd.

I akademisk samanheng er det ingen som har arbeidd med *Brev til Noreg*, men Joofs bok har fått meir merksemd. Ho har figurert i masteroppgåver og pensumlister. Fleire lesarar bruker boka som døme på anti-rasistisk diskurs med didaktisk potensial. Boka er altså fyrst og fremst lese med fokus på innhaldet. Eit anna døme på dette er Elisabeth Oxfeldt si lesing. Ho ser boka særleg som eit vitnesbyrd frå ei av fleire «minoriserede skandinaviske kvinde» og frå ein fjerdebølgefeminist (Oxfeldt, 2021).

Eg vil i motsetning til desse konsentrere meg om kva form bøkene har.⁵ Dei to bøkene vil eg begge karakterisere som essay, som eg tidlegare har vore inne på, men på to ganske forskjellige måtar. *Eg snakkar om det heile tida* er ei samling kortforteljingar med nokre korte refleksjonar av meta-litterær art. Joof kan skrive ting som: «Eg må ærleg vedgå at eg ikkje har spesielt lyst til å skrive denne boka» (s. 37), eller: «Eg er sint når eg skriv denne boka. Eg merkar det. Eg er sint på redaktøren min òg, på forlaget,

5 Eg bør nemne at Merete Røsvik viser både stil og form meir merksemd enn andre lesarar i sitt essay i *Prosa*. Ho skriv blant anna: «Gjennom å bruke spørsmålet som retorisk grep involverer forfatteren lesaren i å finne svare» (Røsvik, 2018).

på meg sjølv og på deg som les» (s. 50). Boka inneheld altså metarefleksjonar om sjøve bokprosjektet, og boka får via dette ei sterkt drøftande form. Samtidig er desse refleksjonane i mindretal samanlikna med små og større forteljingar frå Joofs liv. Den tematikken desse innsmetta har til felles, er at dei eksemplifiserer erfaringar med rasisme. Ved sidan av desse kan Joof stoppe opp og dvele ved minna. Nokre forteljingar serverer ho som dei er, utan vedheng, medan andre fungerer som springbrett inn i sjølvrefleksjonen. Joof kan stille spørsmål ved kvifor ho reagerte som ho gjorde, og boka vert via dette mindre ei sjølvbiografisk samling kortprosa og meir ei øving i sjølvrefleksjon. Kommunikasjonssituasjonen er som regel narrativ, nokre gonger sjølvadresserande i du-form, og andre gonger talar ho direkte til lesaren.

På den andre sida er *Brev til Noreg* eit for det meste samanhengande og kronologisk verk. Boka er formulert som eit «svarbrev» etter at Ahmed tek imot avslag på statsborgarskap i august 2018. Brevet er adressert til Noreg, ikkje berre myndighetene som avlo Ahmeds søknad. Resultatet er ei forteljing om reisa frå somalisk diaspora i Etiopia til Bergen, der Ahmed med tida vandrar ut av det norsksomaliske diasporiske fellesskapet og inn i ei norsk sjølvforståing. Likevel vert søknaden om statsborgarskap avslått. Denne forteljinga har i likskap med *Eg snakkar om det heile tida* ei pointillistisk form, men utan kapittelindelingar og mindre hang til å reflektere over minna i seg sjølv. Ahmed og Sandvik skriv meir doserande enn Joof, og boka får større tilfang av deliberasjon med samfunnet som objekt. Stilistisk viser dette seg i utvalet av innhald, som dreier seg vekk frå individet og over til samfunnstema som inkludering, religion, arbeid og byråkrati. Den delibererande teksten ber sterke spor av enonsiasjon,⁶ men stilen er nærare det formale essayet enn den springande prosaen i *Eg snakkar om det heile tida*. Eg har tidlegare vore inne på at den essayteoretiske dikotomien *informal/formal* er talande for dei to bøkene. Medan Joof oppheld seg langt ute på venstresida av «aksen», vil eg plassere *Brev til Noreg* lengre til høgre, men ikkje heilt over på den formale sida.

Felles for alle bøkene i *Norsk røyndom* er at dei går under merkelappen sakprosa. Dette er ein sjangerkategori som rommar mykje, men omtalar

6 Sjø Breivega (2003, s. 195–197).

av serien har også gripe til nemninga «essay» i nominativ og adjektivisk form (Oxfeldt, 2021; Vold, 2018; Åmås, 2018). Dette er ikkje ei sjanger-nemning forlaget gjev på eiga hand. Som nemnt gjev dei «pamflett» som sanger for bokserien. Dette sjangervalet understrekar nokre sentrale formmessige og materielle fakta ved bøkene: Dei er korte, dei gjev uttrykk for kritiske og meir eller mindre politiske meiningar, og dei er hefta. Sjangermessig kan ein argumentere for at *Eg snakkar om det heile tida* ligg nærmare kortprosa eller punktroman. Men dei korte og fragmentariske prosapartia er også noko som karakteriserer essayet. Den episke modusen som Joof nyttar seg av, er ikkje framand for essayet. Allereie Montaigne gjorde bruk av små forteljingar for å fremje moralske poeng. Det har å gjere med essayet si form for didaktikk: «Je n'enseigne point, je raconte»⁷ (Obaldia, 1995, s. 3). *Brev til Noreg* har som nemnt også slike forteljingar som relaterer heller enn å undervise, men det didaktiske prosjektet har likevel ei annleis form. Tittelen røper nemleg ein formmessig likskap til brevet, her i epistelens form. Jon Haarberg har vist korleis Montaignes «oppfinning», essayet, eigentleg er ein renessanse for tre av antikkens sjantrar, nemleg dialog, brev og diatribe. Antikkens brev deler Haarberg inn i tre undersjantrar, og av desse liknar Ahmed og Sandviks bok mest det avsenderorienterte brevet, som Haarberg særleg koplar til Plinius d.y. (Haarberg, 1987, s. 78–79). Epistelen, altså brevet utan resipient, fungerer godt som referanse for *Brev til Noreg* ettersom vedtaksbrev frå myndighetene utgjer ei ramme for forteljinga. Forfattarane fingerer ein brevkorrespondanse mellom staten og Ahmed, og boka inngår i denne kommunikasjonssituasjonen.

Eg er her oppteken av namn på sjantrar og kva merkelappar forlaget set på utgjevingane sine. Dette stammar frå medvit om eit kuriøst vilkår for litteraturen i Noreg. Sidan me her til lands har ei innkjøpsordning for sakprosa, ei ordning kor Kulturrådet, finansiert av Kulturdepartementet, kjøper inn bøker til folkebiblioteka over heile landet, må forlaga vere varsame med å bryte dei kvalitetskriteria som juryen opererer med. Ordninga har hatt mykje å seie for at sakprosagjerninga kan vere leve-dyktig, men ho vart fyrst etablert i 2005. Forløparen til denne var ei eiga

7 Sitatet er frå Montaignes essay «Om anger» frå bok III.

innkjøpsordning for essayistikk, som vart lansert allereie i 1987. Det har vore peikt på korleis denne historia illustrerer den høge statusen til essayet i norsk skriftkultur (Langballe Andersen, 2002; Herlofsen, 2019). Samlaget har historisk sett hatt ein høg innkjøpsprosent samanlikna med andre store forlag, og både *Brev til Noreg* og *Eg snakkar om det heile tida* vart kjøpte inn i 2018. I *Norsk røyndom*-serien fekk både Siri Helles *Matmakt på butikken* og Kristin Fridtuns *Homoflokar* avslag, så det er ikkje slik at bøker automatisk kjøpast inn (Kulturrådet, 2023). Eitt av kvalitetskriteria som rådet legg til grunn når dei skal vurdere søknader, er at bøkene skal vere heilstøypte verk og ikkje laust komponerte artikkelsamlingar der forfattarane kan få dobbel utteljing for tidlegare skriveoppdrag hist og pist. Det er klart at desse to bøkene oppfyller dette kravet. Eg stiller meg likevel undrande til at Samlaget har unnlate å stemple bøkene som essay. Kanskje er det for å markere avstand til nettopp artikkelsamlingane som eg nemner ovanfor. Uansett om essaynamnet vert påkalla eller ei, er det openbert at bøkene demonstrerer visse essayistiske kvalitetar. Men kva kvalitetar er det?

Essayets ånd

I det neste vil eg gje eit oversyn over innhaldet i omgrepet «essay» slik det vert brukt på norsk. Eg viser gjennom dette kva essayistiske kvalitetar ein kan finne att i dei to bøkene *Brev til Noreg* og *Eg snakkar om det heile tida*. Medan ein gjerne sporar sjangeren att til Michel de Montaigne og Francis Bacon, dei respektive grunnleggjarane av informal og formal essayistikk, har den norske essaytradisjonen utspring hjå Ludvig Holberg. Han var tidleg kanonisert som den fremste skandinaviske essayisten, men i moderne tid har Georg Johannesens etterord «Holberg og essayet» (1977) gjort mykje for å geniforklare Holberg i ein moderne teoretisk kontekst. Det var også Georg Johannesen som via sitt essayseminar innførte denne nye teoretiske referanseramma, nemleg tysk essayteori, for ein ny generasjon retorikk-, tekst- og litteraturvitarar. Antologien *Essayet i Norge* kan me kalle resultatet av dette. I forordet rosar han sine studentar som «på egen hånd con amore har debutert kollektivt med en norsk essayhistorie» (Johannesen, 1982, s. 7).

Det er i nettopp dette verket at det vidgjetne kapittelet til Gerhard Haas opptrer for fyrste gong på norsk, «Essayets særmerke og topoi» i Ottar Grepstads omsetjing. Denne artikkelen har hatt stor verknad på korleis sjangeren av mange vert samanfatta i essensielle kvalitetar (Haas, 1982). Dette har hjelpt å konstituere essayet som sjanger. Me må huske på at «sjanger» er ein pedagogisk reiskap som lèt oss sjå likskapar mellom tekstar og plassere dei i slektstre og linnéiske taksonomiar. Å definere sjangrar er å fange tekstar og låse dei til visse kjenneteikn. I Haas' versjon er nokre av desse kjenneteikna at essayet er subjektivt, kunstnarisk, kritisk og modent. Haas' karakteristikkar har med tida funne veg inn i leksikon og læreverk⁸. Haas var elles i sitt verk medviten om at essayet *eigentleg* er ein kvalitet som forfattarar kan skrive inn, og lesarar finne, i alle typar tekstar (Haas, 1969, s. 76–77). Vi har altså med ei forenkling å gjere når sjangerforståinga vart omsett til norsk.

Haas står i gjeld til særleg Theodor Adorno når han hevdar «kritikk» som eit av særmerka til essayet. Adorno skriv i «Der Essay als Form» (1958) at essayet er den kritiske forma *par excellence*. Den franske essayteoretikaren Claire de Obaldia kallar essayet til Adorno ei forlenging av Lukács' «Über Wesen und Form des Essays» (1911). Det er allereie her at likskapsteiknet mellom essayisten og det kritiske subjektet vert plassert. Hovuddiskusjonen i Lukács' essay dreier seg altså om essayet som kunst eller vitskap, eller om kva uttrykksform essayet *eigentleg* har: «... der Frage, was der Essay sei, was sein beabsichtigter Ausdruck und welche die Mittel und Wege dieses Ausdrucks seien» (Lukács, 1911, s. 4). Ifølgje Lukács verkar vitskapen på oss gjennom innhaldet sitt og kunsten gjennom formene han tek. Han viser til Platons dialogar, Montaignes skrifter og Kierkegaards dagbøker som essay som maktar å transformere ting til ideal. Det kritiske essayet tek føre seg kunstformene fordi ein ved å undersøke dei kan seie noko om sjølve tilværet. Han kallar «Literatur und Kunst die typischen natürlichen Stoffe der Kritik sind» (Lukács, 1911, s. 18). Melberg tolkar essayet slik: «Istedenfor å ta for seg et dikt, behandler han selve diktningen, diktningens form og det 'allerede formede'» (Melberg, 2013, s. 18). Innsiktene til Lukács er eit frampeik til ein sentral dikotomi

8 For ein meir grundig gjennomgang, sjå innleiinga i Herlofsen (2017).

i essayteorien, nemleg den mellom kunst og vitskap. Frankfuratarane ser essayet som ein hybrid mellom desse formene for erkjening.

Denne hybriden er også til stades i dei to bøkene frå *Norsk røyndom*-serien. Medan *Brev til Noreg* er skriven ut ifrå eit vitskapleg sosiologisk verdssyn, kan *Eg snakkar om det heile tida* i større grad kallast kunst. Ser ein dei to utgjevingane som del av same verk, vert Lukács' tenking eit relevant rammeverk. Dei to bøkene har same didaktiske prosjekt; å vise fram erfaringar for å tvinge lesaren til å relatere og take stilling til dei. Men som eg tidlegare har vist, er dei formmessig forskjellige, og ergo har didaktikken ei anna form. Der Lukács hevdar at essayet skal gå frå ting til ideal, meiner eg at retninga er reversert i Joof si bok. Ho byrjar med «rasisme», eit fenomen som alle lesarar kjenner til, anten det er teoretisk eller praktisk: «Med jamne mellomrom bestemmer eg meg for å slutte å snakke med kvite menneske om rasisme» (Joof, 2018, s. 9). Rasismen vert definert, men eksternt. Det er spora etter rasismen som kjem fram, men etter kvart vert han konkretisert. Særleg kapittelet «Tauet» har ein tingleggjerande funksjon; her går me frå den fenomenologiske rasismen, ein anekdote om sinne på sosiale medium når nynazistane marsjerer i Kristiansand, til eit fysisk overgrep med rasistisk motivasjon: «Då eg var fjorten, blei eg banka opp. (...) Eg får høyre at eg var blitt dratt ut på gardsplassen. *La oss binde beina hennar fast til bilen og slepe henne bortetter vege. La oss sjå kor mykje ein neger toler*» (s. 68–69). I dette kapittelet vert den valdelege rasismen vist fram både nært og på avstand. Den fjerne rasismen er den mange berre kjenner spor av i kulturen. Drapet på Benjamin Hermansen spelar ei rolle som symbol på dette. Joof skriv at folk rundt henne trudde rasismen forsvann etter folkerørsla etter drapet, og når nynazismen blussa opp igjen, vert han igjen tema. Eg trur Joof gjer lurt i å vende om på Lukács' nedvurdering av det ontiske. Det er nettopp den konkrete erfarte rasismen som har didaktisk potensial i vår eiga tid.

Fortsetjinga på essayet til Lukács måtte me som nemnt vente 47 år på å lese. I byrjinga av «Der Essay als Form» fortset Adorno tankerekkeja til Lukács om at essayet ikkje kan skape innsikt ut av ingenting. Han samanliknar essayet med barn i leik: eggja av omgjevnadane, men samtidig hurtig distrahererte. Essayets kritiske motivasjon definerer han som «Spekulation über spezifische, kulturell bereits Vorgeformte Gegenstände» (Adorno,

1958, s. 10). Essayet fungerer altså alltid som hypertekst, ifølgje Adorno; alltid må det liggje noko til grunn som kan tenne gnisten. For verkeleg å gestalte kritikk må essayet revolusjonere mot haldninga i positivismen om at undersøkinga skal motsette seg det undersøkte⁹. Essayets form, som Adorno vier estetisk autonomi kombinert med sanningsøskande kvalitetar, er skreddarsydd for dette målet.

Sjølvs om Adornos krav om kritikk er åndeleg vidløftig og vanskeleg å få tak på, er det også noko som *Norsk røyndom*-serien oppfyller, i alle fall om me ser spesifikt på dei to bøkene. *Brev til Noreg* er skriven ut ifrå ei sjølvopplevd urettferdigheit med systemet, og kritikken kjem både beinveges og fordekt til orde. *Eg snakkar om det heile tida* manifesterer kritikk mot eit meir flyktig system. I boka opptrer rasisme som eit nærverande motiv gjennom livet til Joof, men ho kritiserer også seg sjølv: «Mottoet mitt i tenåra var at eg var ei kvit middelklassejente i forkledning, eit lam i ulveklede, om du vil» (Joof, 2018, s. 27). Jakta på kvitheit og norskheit i barne- og ungdomsåra er ei kjelde til skam og anger for Joof. Kritikken av systemet rammar også sjølvet, og på denne måten oppnår boka denne kvaliteten som Adorno fann så maktpåliggjande. *Brev til Noreg* inneheld ikkje same sjølvransaking, men også denne boka rettar kritikk utover det norske. For Ahmed vert integreringa i det norske også ein utgang frå det somaliske. Slik eg les boka, opplever Ahmed det norske som ei moglegheit til å utfalde sitt eige subjekt:

Om eg hadde tatt eit val, ville eg seie: «Mine foreldre vil eg skal gjere dette. Familien vil eg skal studere.» Heilt til eg ein dag sjølv også tenkte: Eg må også bli slik. Eg må spørje: Kva gjer meg glad? Ikkje: Kva gjer vi-et glad? (Ahmed & Sandvik, 2018, s. 18)

Brev til Noreg er altså ikkje så enkelt ein «kritikk av Noreg». Eg synest begge bøkene svarar på Adornos utfordring om å integrere det kritiske i teksten og tanken bakom. Om dette er ein medviten skrivepraksis eller eit resultat av kor djup innverknad Adorno har hatt på essayet i Noreg, veit ein ikkje.

9 Eit ekko kan me altså høyre i Skjervheims «Deltakar og tilskodar» (Skjervheim, 1976).

For me finn tydelege spor etter tankestrøymingane frå frankfurtarskullen i antologien etter GJ-studentane, og i sin tur «norsk essayteori». Det tydelegaste dømet på dette i førstnemnde er kapittelet til Erling Aadland der han skriv i blatant forlenging av Adorno (Aadland, 1982). Det adornitiske kritikkomgrepet får også ein del plass i Else Hersviks intervju med Hans Skjervheim. Konfrontert med ein av Adornos aforismar om essayet (den om kjetteriet) svarar Skjervheim:

Det Adorno seier om essayet som form er nokså spesielt. Det han eigentleg er ute etter, er å finna ei litterær form for den negative dialektikken. Han vil finna ein hanske for si eiga hand. Han seier difor svært mange ting om essayet, som på ingen måte gjeld for alle typar essays. Men det ser ut til at Adorno postulerer *ei* form for essayet. I det ligg det mykje arroganse frå hans side. (Hersvik, 1982, s. 167)

I det heile framstår Skjervheim med sterk skepsis til Adorno, Johannesen og intervjuaren sjølv. Skjervheim lyfter fram det formale essayet som ei legitim essayistisk form og ikkje ei form for pseudoessayistikk, slik som epigonane etter Bruno Berger gjerne postulerte (Berger, 1964). Me vert her minte på Steganes taksonomi over det nynorske essayet, som nettopp jamstiller det formale, fagfilosofiske essayet med det informale, litterære. Det er ein sentral ulikskap mellom *Essayet i Norge* og essayhistoriske riss etter til dømes Stegane eller Sørbø. Stegane reknar som nemnt det fagfilosofiske som ei hovudforgreining av det nynorske essayet (Stegane, 1998). Jan Inge Sørbø er også merksam på dette og skriv om korleis det fagfilosofiske essayet hadde si byrjing på 1960-talet, *før* den litterære essayistikken verkeleg tok av (Sørbø, 2018, s. 414). Antologien *Essayet i Norge* har i likskap med desse ovannemnde det nynorske essayet som fokusområde. Den johannesenske konfrontasjonsviljen har skunda forfattarane til å kaste riksmålet sin gullpenntradisjon på den historiske skraphaugen til fordel for Vinje, Garborg, Uppdal, Økland med fleire, men det fagfilosofiske er handtert nokså marginalt i utgjevinga.

At eg vel å inkludere dette stutte, anekdotiske stykke kritikk frå Skjervheim mot Adorno, er for å peike på ein likskap mellom dei to som også i sin tur kan gjelde for essayet. Frå både Skjervheim og Adorno, saman med andre frankfurtarar, har det kome kritikk mot positivismen.

I intervjuet er det manglande stringens, ikkje kontrapositivisme, som er Skjervheims ankepunkt mot Adorno, og eg vil hevde at kontrapositivisme kan vere uttrykk for ein grunnposisjon ved all essayistisk skrivning, anten ho er «fagfilosofisk» eller «litterær». Også dei to bøkene frå *Norsk røyndom* har kontrapositivistiske utgangspunkt. Både Ahmed og Joof framstår som «deltakarar» og ikkje «tilskodarar» i sine forteljingar og sjølvrefleksive passasjar. Dei *vel* korleis opplevingane skal verke på dei, slik Kierkegaard såg føre seg menneskets «vorden» i tida (Skjervheim, 1976, s. 87). På denne måten kan dei plasserast i den nynorske tradisjonen for kontrapositivisme som via Skjervheim kan gå heilt tilbake til Vinje, som i essayet «Schweigaard» (1870) formulerer sin kritikk av Anton Martin Schweigaards konservative og positivistiske grunnsyn. Ovanfor har eg skrive at det finst både ein essayistisk og ein nynorsk tradisjon for kontrapositivisme. Det er da også naturleg å foreine dei to tradisjonane i éin.

Eg har til no skrive under overskrifta «Essayets ånd». Dette er ein referanse til nemnde Claire de Obaldias bok *The Essayistic Spirit* (1995), som på alvor skriv ut ifrå ei oppfatning om at essayet fyrst og fremst er ein kvalitet ved tekstar og skribentar og ikkje eit namn på tekstar av same form. Bruken av «ånd» signaliserer ei kartesisk ramme for tenkinga. Om essayet er ei sjangerform, er det ein kropp med utstrekning, men Obaldia ser essayet som «ånd», som ei formlaus kraft tilhøyrande idéverda¹⁰. Denne tanken lét oss sjå det essayistiske som ein kvalitet dei to *Norsk røyndom*-bøkene innehar, utan å hevde at dei difor fullt ut må ha essayets form. Georg Johannesen understreka gong på gong at essayet var eit kort prosastykke. Med det viste han igjen sitt slektskap til Adorno, som i *Minima moralia* (1951) tok til aforismen, essayets kortvaksne tremenning. Dette signaliserer at essayet, i alle fall ifølgje Johannesen, bør vere kort, men dei to bøkene er jo ikkje korte, i alle fall ikkje samanlikna med dei adornittiske aforismane. Essayet kan, som eg har nemnt med referanse til den tyskspråklege 1900-talsromanen, gjennomsyre alskens tekstar, og da også sakprosaisk punktprosa eller epistolær biografi.

10 For meir inngående oversyn over Obaldias essayteori, sjå Stueland (2012), Melberg (2013) eller Herlofsen (2019).

Ånda som går

Den essayistiske ånda som Obaldia skriv om, er den som tek bustad i oss når me tenkjer litterært og fiksjonelt. Det er dette som vert skildra i opningskapittelet «Literature *in potentia*». Essayet er nemleg eit litterært råmateriale, skisser til vidare arbeid, noko som *kan bli* litteratur. Det er dei litterære ideane som er kjernen i den essayistiske ånda. Slik er ho i slekt med Hegels *Weltgeist*:

In [*Phänomenologie des Geistes*] history can be conceived as an «odyssey» where, «in search for a homeland where it can dwell in peace, the human spirit is shipwrecked again and again», or as an inland adventure in the more habitual conception of history as «the story of a wayfaring consciousness called Spirit, travelling from what Hegel calls its 'natural' state, along a road which, though it passes through all sorts of deceptions and disappointments, leads ultimately to 'absolute knowledge'». (Obaldia, 1995, s. 43)

Slektskapet ser me i forfiningsprosessen. Der Hegels ånd gjennom dialektiske triadar vert forfina til reinare kunnskap, vert den essayistiske ånda forfina til litteratur. Eg meiner at me kan finne spor av eit slikt litterært råmateriale spesielt i *Eg snakkar om det heile tida*. Boka er i det heile teke ustringent og fragmentert, men det er ei samanhengande historie der, som me etter kvart skimtar. Temaa for denne historia er rasisme (sjølv sagt), hukommelse og tvil, og vilje til handling. Denne heilskaplege historia kjem meir fram etter kvart som me nærmar oss slutten av boka, men eg veit ikkje om det litterære tek form av den grunn. I kapitla «Bunad II» og «Mamma er ein superhelt» får lesarane svar på nokre av tvilstilfella frå tidlegare i boka: «Ho hugsar hendinga, men ho hugsar ikkje når ho fekk vite det» (s. 90). Der Joof tidlegare har ymta frampå om falske minne og oppdikta hendingar, får me no stadfesta at dei konkrete erfaringane med rasisme ikkje var noko påfunn, men ein realitet. Dette bidreg til å avmystifisere boka. Moralen vert lik som sett. Om dette litterære råstoffet skulle vore omdanna og forfina, burde ein opna spørsmåla om tvil slik til dømes Jonas Hassen Khemiri gjer det i *Jag ringer mina bröder* (2012). Paradoxsalt nok, om ein dreg linja tilbake til Haas, så bidreg lukkinga av spørsmåla, altså å vike frå

det opne og prosessuelle, til å halde på den essayistiske ånda. Det ferdige er det uferdige og vice versa.

Tilsynelatande har ikkje *Brev til Noreg* nokon plass i denne diskusjonen. Materialet i denne boka er mindre opent og meir gjennomarbeidd. Det er formal essayistikk heller enn informal. Obaldia tek føre seg denne dikotomien innanfor sitt eige omgrepsapparat: «The more elusive essayistic mode or 'spirit' privileged by the etymological meaning of the word, on the other hand, remains more directly based on the 'Montaignian' essay than on the Baconian equivalent» (Obaldia, 1995, s. 37). Den engelskspråklege linja vert formalisert og stabilisert som sjanger tidlegare enn hjå andre europeiske land, ifølgje Graham Good, fordi engelsk kultur var grunnleggjande empirisk, individualistisk og borgarleg (Good, 1988, s. viii). Men å identifisere *Brev til Noreg* som argumentativ og ikkje meditativ essayistikk, slik Carl Klaus skil mellom dei, er nok ei feilslutning som legg for mykje vekt på den lineære forma framfor innhaldet. Ein kan argumentere for at Ahmed og Sandvik i større grad enn Joof går frå ting til ideal og slik mediterer over djupna i tilværet. I *Brev til Noreg* er det konkrete observasjonar og erfaringar som peikar vidare til drøfting av verdiar:

Der eg vaks opp i Etiopia, var det ikkje dromedarar i nærleiken, men eg har skapt bilete av dromedaren inni meg. Ein eldre nabo fortalde om ein av gongene dei skulle flytte som barn. Det gjorde så sterkt inntrykk på meg at biletet festa seg. På ryggen til dromedaren var teltet festa. Ikkje noko menneske kan sitje der når ein skal flytte, men bestemora fekk lov, den svakaste som ikkje kunne gå langt. (Ahmed & Sandvik, 2018, s. 55)

Vi har å gjere med to typar essayistikk. Det er nok eit tankekors at Joofs bok er den som svarar best til det norske essayet slik det vert definert av det gjeldande litterære paradigmet, men det er også denne boka som stiller dei enklaste spørsmåla. Ho er også boka med størst suksess.

Den essayistiske ånda finn Obaldia best framvist hjå Jorge Luis Borges. Ei like stor vilje til essayistisk fiksjon finn me ikkje i dei to bøkene i *Norsk røyndom*-serien. Eg er nok ikkje heilt samd med Obaldia i at essayistikken skal peike mot fiksjonen. Ja, det seier noko vesentleg om den litterære prosessen, om korleis forfattaren sublimerer røynda for å skape fiksjon,

men kan me ikkje ta plikta overfor sanninga som eit vesentleg element i essayistikken på alvor, slik me etter kvart har gjort for sakprosaen elles? Eg har tidlegare vore innom dei didaktiske prosjekta til bøkene. Det er noko *handlande* over dei. For det fyrste har dei fleste av bøkene i serien vore ein faktor i å etablere forfattarane som stemmer i samfunnsdebatten. Ein kime til dette kan me skimte i «Kva er eit namn?», eit av kapitla i *Eg snakkar om det heile tida*. Her drøfter Joof innleiingsvis kva namn som skal stå på bokomslaget. Ho tek høgde for kva konsekvensar valet kan føre til. Valet har falt på Camara Lundestad Joof, men ho innrømmer også: «Eg har alltid vore opptatt av å hevde meg» (Joof, 2018, s. 13). Bøkene kan med dette perspektivet sjåast som ledd i ein posisjoneringsprosess. Dei konstituerer forfattarane som meiningsberarar. Det er i det heile teke interessant korleis dei *handlar* språkleg. Det er særleg den perlokusjonære kategorien som interesserer meg her – det vil seie verknaden som språket har på verda. Borges' fabelaktige prosa har mangfaldige verknader på verda. Han vekker undring, fabulering og estetisk hugnad. Han har også ein eigenverdi. Men den typen essayistikk som eg har lese i denne artikkelen, kan vekke politisk handling, endring til det betre. Dette er også ei åre i den spesifikt nynorske essayistikken, som frå byrjinga har vore eit retorisk og samfunnsretta prosjekt.

Motstand og mottraum

Er det riktig som Georg Johannesen skriv, at essayisten er «essayets viktigste formelement» (Johannesen, 1977, s. 119)? Skal ein tru desse bøkene, kan me kanskje godkjenne denne slutninga. Dei to hovudpersonane, Ahmed og Joof, er premissleverandørar for både handling og tenking. Men det er samtidig noko som skurrar. Bøkene har spesielle opphav. Hjø Joof finst det ein omsetjar i kolofonen, og Ahmed har ein medforfattar. Ein kan argumentere for at utgjevingane er forankra i institusjonen Samlaget meir enn hjå forfattarane, i alle fall om ein legg språket til grunn. Det Stegane peikar på som sjølv kvaliteten i det viktigaste formelementet, nemleg det nynorske skriftspråket, som er einstyddande med ein marginal posisjon, er her eit rollespel. Valet om å skrive nynorsk i sitt akademiske virke var like naturleg for Skjervheim som for ein danske å

skrive dansk, ifølge Stegane (1998, s. 47). Identitet og språk er tett bundne saman, særleg tydeleg er dette frå da skriftspråket framleis låg i krybba. Korleis kan det ha seg at desse bøkene er såpass identitære utan hjarte-språket som kode?

Spørsmålet vekker assosiasjonar til den profeterte vendinga frå det nasjonale til det post-nasjonale. Dette er temaet for Jon Haarbergs bok *Nei, vi elsker ikke lenger* (2018), og konklusjonen er at nasjonallitteraturen er passé: «Litteraturen og Nasjonen har rett og slett gått hver til sitt» (s. 236). Denne triste resignasjonen byggjer på ulike definisjonar av nasjonallitteratur. Spesielt éin av dei dreier seg om språket. Tidlegare i boka siterer Haarberg Garborg: «Naar man i den civiliserede Verden skal bestemme en Bogs Nationalitet, saa spørger man efter Sproget»¹¹ (s. 27). Det er eit brot med den nynorske essayistiske tradisjonen at eit bokverk, ja ein heil serie med bøker, skal omsetjast vekk frå forfattarens målform. I Joofs tilfelle er det trass alt ikkje snakk om eit utanlandsk verk som omsetjast til norsk, men eit innlandsk verk som omsetjast frå bokmål til nynorsk.

Steganes konklusjon var som nemnt at det nynorske skriftspråket var utslagsgjevande for den marginale posisjonen til den nynorske essayisten. I desse bøkene har me likevel med marginalisering å gjere, men ei marginalisering som ikkje er knytt til sentrum og periferi. Nynorsk essayistikk har tradisjon for å take opp målspeørsmålet og andre saker frå den norske periferien, men desse bokverka vert knytte til spørsmål som oftast vert assosierte med det urbane, i dei to bøkene stadar som Bergen, Oslo, København og Stockholm. Antirasisme er del av ei liberal, universell verdiklynge, som oftast koplast til urbane livsmønster. Det er nok ikkje nokon spesiell grunn til dette utanom at innvandring og i sin tur multikulturalisme har eit større nedslagsfelt i byane enn på landet. Jamfør nasjonallitteraturens død er det ikkje spesifikt nasjonale problemstillingar som pregar den nynorske essayistikken me finn døme på her, men universelle og identitære problemstillingar. Her bør ein samtidig innvende at desse problemstillingane nettopp er *nasjonale* i kraft av å vere *universelle*. Det er ikkje slik at nynorsk essayistikk er sjølvsentrert

11 Sitatet er opphavelg frå *Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse* (1877).

og innelukka. Som litteraturhistorieskrivarane har vist, har den nynorske essayistikken frå byrjinga vore vend mot verda. Det er altså ikkje eit brot med skriftkulturen at desse bøkene vender seg utover. Dette er kontinuitet.

Eg varsla tidlegare at eg ville justere min innleiande skepsis til koplinga mellom sjanger og innhald. Det er nettopp her – der essayets kritiske form også krev eit kritisk innhald – at eg vil revurdere denne skepsisen. Det er umogleg å sjå føre seg ein essayistikk slik han er definert innanfor vårt litterære paradigme, som ikkje er vend mot sakene, mot problema. *Brev til Noreg* og *Eg snakkar om det heile tida* er didaktiske prosjekt, handlande bøker. Dei har såleis kritikkens form.

Avslutning

Slik som Adorno skreiv i forlenging av Lukács, har eg sett meg føre å skrive i forlenging av Steganes artikkel frå 1998. Eg har i motsetning til han ikkje gjeve eit «uttømmende» oversyn over kva nynorsk essayistikk som no finst der ute, men peikt på nokre sentrale kongruensfelt mellom det nynorske og den essayistiske skriftkulturen. Dei to bøkene frå *Norsk røyndom*-serien er særmerkte med det kritiske, som har blitt ståande som den sentrale toposen i tysk og nyare norsk essayteori. Denne kritikken heng saman med kontrapositivismen, som har vore nærverande i norsk essayistikk, spesielt nynorsk essayistikk, sidan Vinje. Kontrapositivismen tek plass i tekstane eg har teke utgangspunkt i, ikkje naudsynlegvis som eit formgjevande prinsipp, men som ein åndeleg kvalitet. Den nynorske essayanda er ei tvisynt ånd som vandrar frå posisjon til posisjon. Denne anda finn me igjen i dei to bøkene, men ho er manifestert på to ganske forskjellige måtar, som eg har vist ovanfor.

Til slutt vil eg nemne Steganes konklusjon om det nynorske essayet frå 1998. Stegane foreinar det nynorske med essayet via den marginale posisjonen. Essayisten er, liksom nynorskbrukaren, ein *outsider*. Når ein ser *Norsk røyndom* under eitt, ser ein at sjølve prosjektet har vore å portrettere *outsiders*, altså verkar bøkene som ei forlenging og utviding av den nynorske essaytradisjonen. Kvar skribent, kvar bok har som mål å

vise fram deira røynd. Slik sett representerer dei òg eit brot med denne tradisjonen – det er ikkje lenger den språklege marginaliseringa, men den identitære, som pregar essayisten. Dette poenget vert desto sterkare om ein igjen minner om at fleire av forfattarane ikkje skriv nynorsk til vanleg, iblant dei Joof. Det marginale er altså ikkje lenger kopla til skriftmålet, men til identitet. Denne grunnleggjande premissen ser i vår tid ut til å prege ikkje berre essayet, nynorsk eller ei, men sjølve litteraturen. Det er kanskje ikkje så rart når essayisten er «essayets viktigste formelement». Og Anatole France skal ha sagt at essayet ein dag vil absorbere all litteratur ...

Abstract

In this article I discuss the relationship between nynorsk discourse culture and the essay genre. Exemplified by two books from the *Norsk røyndom*-series (2018), some central characteristics of the nynorsk essay and more generally the essay genre are explored. The essay theory that Georg Johannesen disseminated has been left standing as the core framework for understanding essays in Norway. This theory is traced back to theorists such as György Lukács og Theodor Adorno. In combination with this, I see the academic-philosophical branch of the nynorsk essay as evidence for antipositivism as a fundamental position for the nynorsk essay. The nynorsk essayist has formerly been seen as a marginalized position owing to writing in a minority written standard. The two books also exemplify such a marginalized position, but due to circumstances apart from language. The nynorsk essay tradition is carried on in how the books' address society. This is interpreted as a breach, but also continuity, with the tradition of the nynorsk essay.

Brage Egil Herlofsen
Høgskulen i Volda
Postboks 500
NO-6101 Volda
brage.egil.herlofsen@hivolda.no

Litteraturliste

- Adorno, T. W. (1958). *Noten zur Literatur*, bd. 1. Suhrkamp.
- Ahmed, M. I. & Sandvik, H. (2018). *Brev til Noreg*. Samlaget.
- Andersen, P. T. (2012). *Norsk litteraturhistorie* (2. utg.). Universitetsforlaget.
- Berger, B. (1964). *Der Essay: Form und Geschichte*. Francke.
- Breivega, K. R. (2003). *Vitskaplege argumentasjonsstrategiar*. Norsk sakprosa.
- Chevalier, T. (Red.). (1997). *Encyclopedia of the Essay*. Fitzroy Dearborn Publishers.
- Good, G. (1988). *The Observing Self: Rediscovering the Essay*. Routledge.
- Grepstad, O. (2002). *Det nynorske blikket*. Samlaget.
- Haas, G. (1969). *Essay*. J. B. Metzlersche.
- Haas, G. (1982). Essayets særmerke og topoi. [O. Grepstad, Oms.] I *Essayet i Norge: Fjorten riss av ein tradisjon* (s. 229–239). Samlaget.
- Helland, F. (2018, 11. august). Identitetspolitiske nødvendighetsartikler. Klassekampen.no. <https://klassekampen.no/utgave/2018-08-11/identitetspolitiske-nodvendighetsartikler>
- Herlofsen, B. E. (2017). Essayistiske staur. *Bøygen*, 29(2), 22–29.
- Herlofsen, B. E. (2019). «Den store mengden vidunderlige foreteelser som tilhører vannets element»: Den essayistiske modus og dens manifestasjon i Morten Strøksnes' *Havboka* [Masteroppgåve, Universitetet i Oslo]. DUO vitenarkiv. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/70211>
- Hersvik, E. (1982). Intervju med Hans Skjervheim. I *Essayet i Norge: Fjorten riss av ein tradisjon* (s. 164–169). Samlaget.
- Haarberg, J. (1987). Essayet: Holberg, Montaigne og «de gamle». *Edda*, 74(1), 73–83.
- Haarberg, J. (2017). *Nei, vi elsker ikke lenger: Litteraturen og nasjonen*. Universitetsforlaget.
- Joof, C. L. (2018). *Eg snakkar om det heile tida*. Samlaget.
- Kulturrådet. (2023, 6. mars). Innkjøpsordning – ny norsk sakprosa for vaksne. Kulturrådet.no. <https://www.kulturradet.no/stotteordning/-/vis/innkjopsordning-ny-norsk-sakprosa-for-vaksne/tildelinger/2018/2018>
- Kulturtanken. (2020, 10. november). – Nynorsk er maktkritikk. Kulturtanken.no. <https://www.kulturtanken.no/aktuelt/2020/nynorsk-er-maktkritikk/>
- Johannesen, G. (1977). Etterord: Holberg og essayet. I L. Holberg, *Essays* (s. 111–136). J. W. Cappelens forlag.
- Johannesen, G. (1982). Essayet i dagens Norge. I *Essayet i Norge: Fjorten riss av ein tradisjon* (s. 7–10). Samlaget.
- Langballe Andersen, H. (2002). *Hvordan får essaybegrepet mening? En etnografisk studie av essayforståelser hos ti aktører i det essayistiske feltet*. Universitetet i Oslo.
- Lindberg, H. M. (2019). Et lite stykke Norge. Blabla.no. <https://www.blabla.no/hanna-malene-lindberg-litteraturkritikk-norsk-royndom/et-lite-stykke-norge/111532>
- Lukács, G. v. (1911). *Die Seele und die Formen: Essays*. Egon Fleischel und Co.

- Lynghammar, V. (2004). Domenet for den nynorske skriftkulturen. *Skriftkultur*, 109–123.
- Melberg, A. (2013). *Essayet: Utvalg og introduksjon ved Arne Melberg*. Universitetsforlaget.
- Obaldia, C. d. (1995). *The Essayistic Spirit: Literature, Modern Criticism, and the Essay*. Clarendon Press.
- Orseth, D. (1982). Kulturspegel mot bygdenorge og briller mot trongsyn. I *Essayet i Norge: Fjorten riss av ein tradisjon* (s. 129–139). Samlaget.
- Oxfeldt, E. (2021). «Skamløshetens tid er her for å bli». Minoriserede kvinder tager til orde i skandinavisk samtidslitteratur. I E. Rees, H. Karlsen, M. Brovold & S. Dingstad (Red.), *Minoritetsdiskurser i norsk litteratur* (s. 23–44). Universitetsforlaget.
- Røsvik, M. (2018, 11. september). Nyansar av norsk. Prosa.no. <https://prosa.no/artikler/essay/nyansar-av-norsk>
- Sjklovskij, Viktor B. (2003). Kunsten som grep. I A. Kittang, H. H. Skei, A. Linneberg & A. Melberg (Red.), *Moderne litteraturteori: En antologi* (2. utg.) (s. 11–25). Universitetsforlaget.
- Skjervheim, H. (1976). *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Johan Grundt Tanum Forlag.
- Stegane, I. (1987). *Det nynorske skriftlivet: Nynorsk heimstaddikting og den litterære institusjon*. Samlaget.
- Stegane, I. (1998). Nynorsk essayistikk. *Nytt norsk tidsskrift*, 15(1), 45–55.
- Stueland, E. (2012). Essayets leserkontrakt. I A. Johansen (Red.), *Kunnskapens språk* (s. 67–86). Scandinavian Academic Press.
- Søberg, M. (2018). *Nynorskens lys*. Samlaget.
- Sørbo, J. I. (2018). *Nynorsk litteraturhistorie*. Samlaget.
- Vinje, Aa. O. (1919). *Skrifter i Samling*, bd. 3. J. W. Cappelens forlag.
- Vold, T. (2018, 29. juni). Hullene i den norske fortellingen. Morgenbladet.no. <https://www.morgenbladet.no/boker/bokessay/2018/06/29/hullene-i-den-norske-fortellingen/>
- Aadland, E. (1982). Essayet som meta-essay. I *Essayet i Norge: Fjorten riss av ein tradisjon* (s. 211–228). Samlaget.
- Åmås, K. O. (2018, 27. oktober). Historier fra livet kan ha sin pris. Men de gir oss så mye mer. Aftenposten.no. <https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/Kv4XE5/historier-fra-livet-kan-ha-sin-pris-men-de-gir-oss-saa-mye-mer-knut-olav-aamaas>
- Aasen, I. (1912). *Skrifter i samling*, bd. 2. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.

